

ARİŞ

Özel Sayı/ Special Issue/ September 2026

Değerlendirme: İki Dış Hakem / Evaluation: Two Outside Judges

Çift Taraflı Körleme / Double-Sided Blind Refereeing

Benzerlik Taraması Yapıldı/Similarity Scan Performed - intihal.net

Başvuru/Submitted: 18-11-2025

Kabul/ Accepted: 11-06-2026

Yayın/ Publication: 30 Eylül 2026

Osmanlıca Bir *Kelile ve Dimne*'nin PeşindeEmine Fetvacı | [0000-0002-3931-3560](https://orcid.org/0000-0002-3931-3560) | fetvacı@bc.edu

Norma Jean Calderwood University Professor of Islamic and Asian Art

Boston College | Sanat, Sanat Tarihi ve Film Bölümü

Boston | USA

<https://ror.org/02n2fzt79>

Atıf: Fetvacı, Emine (2026). “Osmanlıca Bir *Kelile ve Dimne*’nin Peşinde” *Arış*, Özel Sayı, Osmanlı Kitap Sanatları ve Musavver El Yazmaları: Yeni Örnekler, s. 189-216

Öz

Bu makale Londra British Library’de (BL)Or 7354 numarasıyla kayıtlı “*Kelile ve Dimne*” başlığı ile yirmi yedi varaktan oluşan ve içinde dört adet resim olan kısmi bir Osmanlıca yazmayı inceler. *Kelile ve Dimne* İslam dünyasında çok popüler olan bir hikâye kitabıdır. Makale eserin BL dışında üç ayrı koleksiyona dağılmış sayfa ve resimlerini tespit eder ve *Kelile ve Dimne* metniyle karşılaştırarak sayfaları sıraya dizer. Bu eser yirminci yüzyılın ilk yirmi yılında British Library, Boston Museum of Fine Arts, Bibliothèque Nationale de France ve Bibliothèque Universitaire des Langues et Civilisations (BULAC) koleksiyonlarına dağılmıştır. Meşhur sultani yazmalardan *Nusretname* (TSMK H. 1365) ve *Tarih-i Hind-i Garbi* (BDK 4969) ile sayfa süslemesi ve nesih hattı açısından karşılaştırıldığında, eserin orjinal olarak 1580 ya da 1590’larda Babüssaade Gazanfer Ağa aracılığı ile Osmanlı padişahı III. Murad ya da III. Mehmed’e sunulmak için hazırlanmış olabileceği kuvvetli bir ihtimal olarak öne çıkar.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı kitap sanatları, *Kelile ve Dimne*, tezhip, minyatür, Gazanfer Ağa.

Makale Bilgileri

Etik Beyanı

Bu makale Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından 21 Kasım 2024 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen “Osmanlı Kitap Sanatları ve Musavver El Yazmaları: Yeni Örnekler Sempozyumu”nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Yapay Zekâ Beyanı

Çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, tarafımdan bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/ yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim

arisdergisi@akmb.gov.tr

Lisans

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

Dizinleme Bilgileri

Dergi TR Dizin, ERIH PLUS, J-GATE INDEXING’de taranmaktadır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür Beyanı

“Bu çalışma esnasındaki yardımlarından dolayı Michael Erdman ve Nil Baydar’a teşekkür etmek isterim. Ayrıca Kasım 2024 “Osmanlı Kitap Sanatları ve Musavver El Yazmaları: Yeni Örnekler” Sempozyum’unda ve Aralık 2025’te ANAMED’de yaptığım sunumlardaki dinleyicilere soru ve gözlemleri için çok teşekkür ederim. Bu çalışma Boston College Norma Jean Calderwood University Professorship fonlarıyla gerçekleştirilmiştir.”

On the Trail of an Ottoman *Kelile ve Dimne*

Emine Fetvacı | [0000-0002-3931-3560](mailto:fetvacı@bc.edu) | fetvacı@bc.edu

Norma Jean Calderwood University Professor of Islamic and Asian Art | Boston College | Art History and

Film Department

Boston | USA

<https://ror.org/02n2fzt79>

Citation: Fetvacı, Emine (2026). “On the Trail of an Ottoman *Kelile ve Dimne*”
Arış, Special Issue, Ottoman Book Arts and Illustrated Manuscripts: New Examples, pp. 189-216

Abstract

This article analyzes a twenty-seven folio partial manuscript in the British Library (BL) collections with the shelf number Or. 7354, which is an Ottoman translation of the famous book of fables *Kalila and Dimna* with four paintings in it. The article identifies folios and paintings from the manuscript that were dispersed to three other collections besides the BL. In the first two decades of the twentieth century this manuscript was dispersed to the collections of the British Library, Boston Museum of Fine Arts, Bibliothèque Nationale de France and Bibliothèque Universitaire des Langues et Civilisations (BULAC). When compared with the famous imperial manuscripts *Nusretnâme* (TSMK H. 1365) and *Tarih-i Hind-i Garbi* (BDK 4969) on the basis of marginal illuminations and the naskh script, it becomes possible to suggest that the manuscript was produced in the same context as these other two, possibly for the chief eunuch of the palace Gazanfer Agha, to be presented to either Murad III or Mehmed III.

Keywords: Ottoman arts of the book, *Kalila and Dimna*, illumination, manuscript painting, Gazanfer Agha.

Article Information

<i>Ethical Declaration</i>	This article is an expanded version of the paper presented at the “Ottoman Book Arts and Illustrated Manuscripts: New Examples Symposium”, organised by the Atatürk Cultural Centre in Istanbul on 21 November 2024.
<i>AI Disclosure</i>	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content has been produced by myself in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
<i>Ethics Committee Approval</i>	The study does not require ethics committee approval, and the data used were obtained through a literature review / published sources. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all referenced works are listed in the bibliography.
<i>Complaints</i>	arisdergisi@akmb.gov.tr
<i>License</i>	This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).
<i>Indexing Information</i>	The journal is indexed in TR Dizin, ERIH PLUS and J-GATE INDEXING.
<i>Conflict of Interest</i>	There is no potential conflict of interest in this study.
<i>Acknowledgment and Support Declaration</i>	“I would like to thank Michael Erdman and Nil Baydar for their assistance during this project. I would also like to extend my sincere thanks to the audience members at the November 2024 symposium “Ottoman Book Arts and Illustrated Manuscripts: New Examples” and at my presentation at ANAMED in December 2025 for their questions and observations. This study was supported by funds from the Norma Jean Calderwood University Professorship at Boston College.”

Giriş

Londra British Library’de (BL) Or 7354 numarasına “*Kelile ve Dimne*” başlığı ile yirmi yedi varaktan oluşan kısmi bir Osmanlıca yazma kayıtlıdır (resim 1-4). 26 x 16 cm boyutlarındaki yazmanın başı kayıp olduğu için ne zaman, nerede ve kimin için kaleme alındığı belli değildir. Varak 27a’da metin son bulur. Sayfanın dibinde boşluk vardır, üstelik yazma “tamam” anlamına gelen “mim” harfi ile biter ancak hattat adı ya da istinsah yeri ve tarihi ile ilgili hiç bir bilgi yoktur. Son sayfa, “tercüme hatalarını mazur görünüz” benzeri kalıp cümlelerle noktalanır ama tarih ve istinsah yeri belirtilmez. Sayfaların sırası karışıktır ancak bazı sayfalar doğru sırayla ciltlenmiştir. Metin harekeli bir nesihle ve siyah mürekkeple yazılmış, bölüm başlıkları, bazı hikâye başlıkları ve tek tük kelime ise altın veya kırmızı mürekkep ile verilmiştir. Sayfaların metin kısmı zerefşanlıdır. Bâb-ı şeşom’dan Bâb-ı dehhom’a, yani altıncı bölümden onuncu bölüme (yedinci bölümün başlığı ise eksiktir) üç tane Farsça bölüm başlığı bulunan yazmada dört tane de nispeten ufak resim vardır (Resim 1-4). Resimler 8 cm genişliğinde ve 9 cm yüksekliğindedir. Her ne kadar resimleri nispeten basit olsa da yazmanın sayfa kenarlarındaki tezhipler o kadar detaylı, zengin, ve hatta olağan dışıdır ve hattı da o kadar itinalı ve temizdir ki, yazma zamanında lüks eserlere sahip olabilecek denli varlıklı bir hami için yapılmış olmalıdır.

Bu makaledeki amacım henüz hakkında bilimsel bir yayın bulunmayan bu yazmayı tanıtmak ve tarihsel yerine oturtabilmektir. Bunu da yazmayı kenar süsleri, hat ve resimler açısından inceleyip hakkında daha çok şey bildiğimiz yazmalarla ilişkilendirerek yapmayı planlıyorum. Yazmanın on altıncı yüzyıl sonunda, İstanbul’da, Osmanlı saray çevresinden bir hami için, hatta belki de sultan III. Murad (saltanatı 1574-1595) ya da III. Mehmed’e (salt. 1595-1603) sunulmak için yapılmış olduğu kanısındayım. British Library’deki kısmî yazmayı daha iyi anlamak için araştırma yaparken aynı yazmadan çıkmış olan ve bu gün üç ayrı koleksiyona dağılmış olan sayfa ve resimleri de tespit etme fırsatım oldu. Makalenin bir diğer amacı da bu yazmanın bütün parçalarını bir arada okura sunmaktır.

1. *Kelile ve Dimne* ve Osmanlı Saray Kütüphanesi

Kelile ve Dimne aslen Hindistan’da Sanskritçe yazılmış olan *Panchatantra* ve *Mahabharata*’da bulunan bazı hikâyelerin derlemesidir. İslamiyet’ten önce (altıncı yüzyılda) Pehleviceye tercüme edildiğinde *Kelile ve Dimne* adını almıştır. Sekizinci yüzyılda ise Pehleviceden Arapçaya İbn Muqaffa tarafından çevrilmiştir (Keegan 2021, 13-15; Cooperson 2005; Riedel 2010; Keegan ve Gruendler 2023; Thackston 2019). İslam dünyasının en sevilen edebi eserlerinden olan *Kelile ve Dimne*’nin birçok değişik versiyonu bulunur ve bunların da çok sayıda resimlendirilmiş nüshaları vardır (Grube 1991). Edebiyat uzmanı Matthew Keegan sekizinci yüzyıla tarihlenebilen sabit bir orjinal *Kelile ve Dimne* metnine erişmenin imkansız olduğunu savunarak elimizdeki en eski yazılı nüshaların da on üçüncü yüzyıl ve daha sonrasına ait olduklarını hatırlatır (Keegan 2021, 15-20). *Kelile ve Dimne*, kitabın ilk kısmının ana karakteri olan iki çakalın isimleridir; hikâyelerin bir kısmı hayvanların, bir kısmı da insanların dünyasında geçer. Eserin bir de “çerçeve hikâyesi” vardır, burada fabllar yaşlı bir bilge (*brahman*) tarafından Hintli bir krala (*râya*) anlatılmaktadır. On dört bölümden oluşan metnin her bölümü bu ikisi arasında geçen bir konuşmayla başlar (Metnin İngilizce tercümesi için bkz. Nasrullah 2019).

Kelile ve Dimne Arapça'dan birkaç defa Farsça'ya ve Farsça'dan da birkaç defa Osmanlıca'ya çevrilmiştir. Onuncu yüzyılda Rudaki tarafından Farsça'ya çevrilen metin, sonra tekrar on ikinci yüzyılda Abu'l Meali Nasrullah Munshi tarafından Arapçadan Farsça'ya çevrilmiş ve on beşinci yüzyılda Kâşifi tarafından tekrar Farsça olarak yazılmıştır (Thackston 2019). Osmanlıca nüshalardan ikisi Kanuni Sultan Süleyman için çevrilmiş olup, en iyi bilineni Ali Çelebi'nin 1543'ten önce hazırladığı *Hümâyunnâme*'dir (Parladır 2016, Richard 2022). *Hümâyunnâme* meşhur geç dönem Timurlu yazar Hüseyin Vaiz Kâşifi'nin, Sultan Hüseyin Baykara'nın veziri Emir Ahmed Süheylî için hazırladığı *Envâr-ı Süheylî* adlı Farsça çeviriyi esas alır. On altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Osmanlı saray çevresinde en çok sevilen ve okunan eserlerden olup dördü resimli, yüz dokuz nüshası günümüze ulaşmıştır (Parladır 2016, s. 32). Şebnem Parladır eserin on altıncı yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen elli altı kopyasını tespit etmiştir. Bunların beşi Şam, dördü Kahire, üçü İstanbul, ikisi Bağdat, biri Edirne ve biri Halep'te yapılmıştır (Parladır 2016, s. 32). Bu sayılardan eserin sadece İstanbul'da değil, vilayetlerde de sevildiği anlaşılır ancak benim için özellikle önemli olan nokta yüz dokuz nüshanın yarısından çoğunun on altıncı yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olmasıdır. Parladır'ın tespit ettiği gibi bu yazmaların çoğu üst düzey yönetici sınıfı için yapılmış kitaplardır.

On yedinci yüzyılda Osmanlı sarayındaki yaşamı anlatan Polonyalı iç oğlanı Albert Bobovi'nin tarifine göre, saraydaki eğitimleri sırasında iç oğlanları, "mülemma" denilen ve Türkçe, Farsça, ve Arapça'nın harmanlanmasından oluşan süslü inşa dilinde yazılmış kitaplar okumaktaydı. Bobovi bu kitaplar arasında *Seyyid Battal*, *1001 Gece Masalları*, *Kırk Vezir Hikâyeleri*, ve *Hümâyunnâme*'yi sayar (Bobovi 1985, s. 78). Eserlerin hepsi genç-yaşlı değişik kitlelere hitap edebilecek heyecan ve macera dolu hikâyelerden oluşur. Aynı zamanda elit bir ortamda nasıl davranılacağına dair örnek teşkil edecek edep ve ahlak dersleri de içerirler. Sonuçta iç oğlanları sarayda "Osmanlı" olmayı öğreniyorlardı. Bu dersleri süslü bir Osmanlıca dilinde yazılmış eserler vasıtasıyla alıyor olmaları hiç de şaşırtıcı değildir. Halen Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde on iki kopyası bulunan *Hümâyunnâme* belli ki çok sevilen ve okunan bir eserdir; Osmanlı kimliğinin oluşmasında da diğer edebi eserler ile beraber aktif bir rolü vardı (Fetvacı 2013, s. 31-33). Vilayetlerdeki popülerliği belki de bu "Osmanlı" kimliğini yaymak ya da sahiplenmek ile ilgili olabilir. Elimizdeki yazma da belli ki *Hümâyunnâme* ve benzeri eserlere ilgi duyulan bu kültürel ortamın bir parçası olarak üretilmiştir.

Kelile ve Dimne eğlendirici bir ahlak ve macera kitabı olmanın ötesinde hükümdarlar için yazılmış ya da hükümdarlara sunulan nasihatname edebiyatının da bir örneğidir (Parladır 2016, s. 31, not 16; Howard 2007). Ali Çelebi'nin seçtiği başlık olan *Hümâyunnâme* zaten eserin bu boyutunu vurgular. III. Murad Dönemi'nde nasihatname türünde birçok eser hazırlanmış ve bu tür eserlerin en meşhur yazarlarından biri de Gelibolulu Mustafa Âli'dir (ö. 1600) (Fleischer 1986). Parladır, Cornell Fleischer'a dayanarak bize Mustafa Âli'nin üzerinde çalışmaya başladığı bir eserden söz eder (Parladır 2016 s. 31; Fleischer 1986, s. 43). Yazar, hamisi Lâlâ Mustafa Paşa ile birlikte Şam'da görevliyken (1563-68), Ali Çelebi'nin *Hümâyunnâme*'sini örnek alan *Enisü'l-Kulûb* adlı esere başlamış, ancak kitabı bitirememiştir (Sohrweide 1981, s. 985). Büyük bir Timurlu hayranı olan Âli'nin *Hümâyunnâme*'ye ilgi duyması eserin Kâşifi'nin *Envâr-ı Süheylî* adlı kitabının çevirisi olmasıyla da alakalı olabilir.

Nasıl ki Kâşîfî, Sultan Hüseyin Baykara'nın veziri için çalışmışsa, Âli de Sultan Murad'ın veziri için çalışmaktaydı. Lala Mustafa Paşa Şam beylerbeyiliğinden sonra beşinci vezir olarak divana atanmıştı. Âli Şam'da *Enisü'l-kulüb* 'ü yazarken hamisi henüz vezir değildi, ama o yolda ilerliyordu. On altıncı yüzyıl Osmanlı elitinin Timurlu hanedanına ve Timurlu kültür eserlerine olan hayranlığı bilinen konulardır. Âli bu projeyle Kâşîfî ile arasında bir bağ kuruyor, belki de son derece popüler bir eser yorumlayarak beğenileceği kesin, okuru hazır bir kitap yazmaya çalışıyordu. Burada vurgulamaya çalıştığım nokta, *Kelile ve Dimne / Envâr-ı Süheyli / Hümayunnâme*'nin genel olarak İslam dünyasında, özellikle de onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı elit tabakası ve saray çevresinde çok sevilen bir eser olduğudur.

Hümayunnâme'nin on altıncı yüzyıl saray çevresindeki popülerliği dolayısıyla, Or. 7354'ü incelerken acaba kitap resimli bir *Hümayunnâme* mi diye merak ettim. Ne de olsa başka hiç bir resimli Osmanlıca *Kelile ve Dimne* örneği bilmiyordum. Ancak, British Library'deki metnin dili *Hümayunnâme*'ye göre daha basit, hikâyeleri de daha kısadır. Anlatım tarzı açısından metin *Hümayunnâme* ya da *Envâr-ı Süheyli*'den ziyade Nasrullah Münşî'nin 12. yüzyılda çevirdiği *Kelile ve Dimne*'ye çok daha yakındır. Örneğin, hem *Hümayunnâme* hem de *Kelile ve Dimne*'de sekizinci bölüm ve Or. 7354'te onuncu ve son bölüm olan “Kral ve Finza Adlı Kuş” hikâyesinde (*Hümayunnâme*'de ve Or. 7354'te kuşun adı Kubbere olarak geçer) bazı farkları kolayca görebiliriz. *Hümayunnâme*'de kuş hem “bağlara girip” hem “dağlara gider” ve “âdemizâdenin görmediği” meyvelerden bulup getirir. Nasrullah ve Or. 7354'te ise kuş sadece dağlara gider ve getirdiği meyve Or. 7354'te “âdemoğlu anun adın iştıme-yüb dururdu” diye tarif edilirken Thackston'un Nasrullah'tan yaptığı İngilizce tercümesinde “insanlar arasında adı olmayan bir meyve” diye geçer (Nasrullah 2019, s. 121, Ali Çelebi 2017, s. 855, Or. 7354 var. 19a). Yani *Hümayunnâme* hikâyeyi daha çok detay verip daha süslü bir dille aktarırken, meyvenin bilinmezliğini de daha değişik bir şekilde tanımlıyor, adı verilmemiş değil, görülmemiş bir dağ meyvesi. Bu ufak fark (yani bir tarafta insanların hiç görmediği, diğer tarafta ise adını bilmedikleri meyve) bize Or. 7354'ün dilinin doğrudan *Kelile ve Dimne*'den etkilendiğini gösteriyor.

Metin yer yer Nasrullah'ın Farsça metnini çok yakından tercüme etse de aralarında farklılıklar vardır. *Hümayunnâme* ile Nasrullah'ın *Kelile ve Dimne*'sinde on dört bölüm bulunurken, Londra'daki eser on bölümlüktür. Or. 7354'deki bazı hikâyeler diğer eserlerden farklı bölümlerdedir. Örneğin Or. 7354 varak 1b'deki başlık “Bâb-ı şeşom der zagan ve bumân” (Altıncı bölüm: Kargalar ve Baykuşlar) olarak karşımıza çıkar. Yani diğer iki eserde dördüncü bölümde olan “Kargalar ve Baykuşlar” burada altıncı bölümü oluşturur; diğer eserlerdeki altıncı bölümde olan “Zahid ve Rasu” (Zahid ve Gelincik), burada sekizincide geçer; diğer eserlerde yedinci bölümde olan “Kedi ile Fare” hikâyesi burada dokuzuncu bölümdedir; ve diğer eserlerde sekizinci bölüm olan “Kral ve Finza [Kubbere] Adlı Kuş,” Or. 7354'te onuncu bölüm olarak geçer (Bkz Nasrullah 2019, Ali Çelebi 2017, Or. 7354). Bu farklılıklara rağmen eserin *Envâr-ı Süheyli*'den değil *Kelile ve Dimne*'den Osmanlıca'ya çevrilmiş olduğunu düşünüyorum. Kâşîfî *Envâr-ı Süheyli*'yi üretmeden önce Timurlu elitleri de Nasrullah Münşî'nin eserini resimlettiriyordu. Bunların en meşhur örneklerinden biri halen Topkapı Sarayı Koleksiyonu'nda olan Baysungur Mirza için yapılmış olan nüshadır (TSMK R. 1022). Dolayısıyla, Osmanlıca bir *Kelile ve Dimne* çevirisi de Timurlu örneklerden rahatça esinlenmiş olabilir.

Orijinal metin ne olursa olsun, Or. 7354 hem Farsça hem de Osmanlıca olarak diğer örneklerden daha basit bir dille yazılmıştır. Bu açıdan hem III. Murad hem de özellikle oğlu III. Mehmed ve onların saray çevreleri için yazılmış sade dilli Osmanlıca eserleri hatırlatır (Fetvacı 2013, 47-48, 243-245). *Kelile ve Dimne*'nin dili ünlü kitap hamisi Babüssaade ağası Gazanfer Ağa (öl. 1603) aracılığı ile Osmanlıcaya çevrilmiş *Baharistan*, *Destan-ı Ferruh ve Hüma*, ve *Miftah-ı Cifri'l-cami* gibi edebi ve dini eserlere benzer (Fetvacı 2013, 238-258). Kodikolojik özelliklerine baktığımız zaman da Gazanfer Ağa'nın parmağı bulunan başka bir projeyle yakınlığı ortaya çıkar.

2. Or. 7354'ün Kodikolojik Özellikleri

Or. 7354 görsel açıdan, özellikle de kenar süslemeleri ve hat üslubuyla, çok iyi bildiğimiz iki sultânî yazmayı akla getiriyor. Bunlardan ilki Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki H 1365 numaralı Mustafa Âli'nin *Nusretnâme*'sidir. Eser 1584 yılında Gazanfer Ağa aracılığı ile Mustafa Âli'nin denetiminde hazırlanıp III. Murad'a sunulmuştur. Diğerisi ise Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki 4969 numaralı *Tarih-i Hind-i Garbi*'dir, ki bu da 1584'te tamamlanmıştır (resim 6, 7, 9, 10) (Bağcı, Çağman, Renda ve Tanındı 2006 165-169, 198-202). Nesih ve tezhip özellikleri dolayısıyla Londra'daki yazmanın tıpkı bu iki sultânî yazma gibi İstanbul'da 1580'lerde yapıldığı görüşündeyim.

Or. 7354, *Nusretnâme* ve *Tarih-i Hind-i Garbi*'deki kenar süslerinin birbirine benzediğini görüyoruz. Üstelik muhteşem bir üslupla işlenmiş kenarlar bu üç yazmayı III. Murad Dönemi'nin bilinen diğer sultânî yazmalarından hemen ayırıştırıyor (res. 5-10). Örneğin, III. Murad Dönemi'ne ait ilk akla gelen *Şehinşehnâme*, *Şehnâme-i Selim Han*, *Surnâme* gibi ünlü sultânî eserlerin sayfa kenarları sade bırakılmıştır (Bağcı, Çağman, Renda ve Tanındı, 2006, 116-155). En süslü sayfalara sahip olan *Hünernâme*'nin ikinci cildi bile sadece zerefşan ile süslenmiştir. Oysaki BL Or. 7354, TSMK H. 1365, ve BDK 4969'un halkarı desenleri neredeyse barok denebilecek saz yaprakları ile çerçevelenmiş sarmal dallar ve katmerli çiçekler ile süslenmiştir. Üstelik yalnızca altın renkte değil, mavi, kırmızı, ve *Nusretnâme*'de yer yer yeşil renklerle süslenmiş, detaylandırılmışlardır. Dahası, sadece resimli sayfaların değil, bütün sayfaların kenarları aynı özenle süslenmiştir.

Londra'daki yazmada tekrar eden üç değişik tezhip kompozisyonu vardır. Üçünün de temelinde altın yaldızdan katmerli çiçekler ve saz yaprakları sayfa kenarını doldurur. Bazı sayfaların üst ve alt dış köşe ve dış kenar ortasında daha büyük ve renklendirilmiş bir çiçek alttaki sarmal dallardan çıkar (resim 5,6,7). Diğer modellerden birinde alttaki sarmal dallar ve ufak çiçeklerin üzerine yerleştirilmiş yuvarlak madalyon şeklinde tekrar eden daha büyük bir çiçek vardır. En göz alıcı örneklerde ise metin kısmının üst ve alt dış köşesinden sayfa kenarına doğru uzanan ikişer saz yaprağı karşılıklı sayfalar bir araya geldiğinde sanki metne baklava şeklinde ikinci bir çerçeve yaratır (resim 8,9, 10). Buradaki öğeler bazı açılardan Kanuni Sultan Süleyman Dönemi eserlerinin tezhiplerini hatırlatırken (mesela *Muhibbi Divanı*'nın sayfa kenarı süslerini), bazı açılardan da on yedinci yüzyıl başında yapılmış olan I. Ahmed'in albümlerindeki bazı detayları da anımsatır. Ama en yakın iki örnek BDK 4969 ve TSMK H 1365'tir. BDK 4969 ve *Nusretnâme*'nin sayfa kenarlarında daha çeşitli bir tezhib repertuarına rastlarız, ancak yazmaların üçü de benzer bir estetiği devam ettirir. Kenar süslerinin zenginliğine ve benzerliğine bakarak bu üç yazmanın da aynı ortamda ve aynı dönemde hazırlanmış olduğunu varsayabiliriz.

Böyle bir tahmini kuvvetlendiren bir diğer nokta da TSMK H 1365, BDK 4969 ve BL Or. 7354'ün hat benzerlikleridir. British Library yazmasının hareketli nesih üslubu tam aynı olmasa da H 1365'teki Divan-ı Hümayûn hattatlarından Mustafa b. Abdülcélil'in eliyle yazılan temiz nesih hatta çok benzemektedir. H 1365'teki yazı biraz daha dar, Londra'daki yazma ise biraz daha geniş ve yaygın olarak yazılmıştır. Üç örneğin de hattı yukarıda adı geçen *Baharistan* ve *Destan-Ferruh ve Hüma*'nın hareketli nesihine de benzemektedir. Aynı elden çıkmış olmasa bile aynı dönem (1583-1603 arası) ve aynı kültürel ortamın eserleri oldukları şüphesizdir.

Yazmalar arasında tabii boyut farklılığı vardır. *Nusretnâme* 38.5 x 23 cm, *Tarih-i Hind-i Garbi* 31.5 x 18.5 cm ve Londra'daki yazma ise 26 x 16 cm büyüklüğündedir, yani diğer ikisinden küçüktür. Öte yandan Londra'daki kitaba boyut açısından yaklaşan ve sayfa kenarı süsleri (en azından resimli sayfa kenarları) renksiz olup sadece altın ile boyanmış olan bir eser vardır: 1590'da hazırlanmış olan *Gencine-i Feth-i Gence* (TSMK R 1296, resim 12). Her ne kadar talik hat ile yazılmış olsa da *Gencine-i Feth-i Gence*'nin tezhipleri ve resim üslubu Or. 7354 ile yakından ilişkilidir. Ancak *Gencine-i Feth-i Gence*'nin sayfa kenarı tezhipleri renklendirilmemiştir ve bütün kitabı kapsamazlar, tezhipler yalnızca minyatürlü sayfalar ile bunlardan hemen önce ya da hemen sonra gelen sayfalarda yer alır. Bu eser de darüssaade ağası Mehmet Ağa için hazırlanmıştır (Fetvacı 2013, 209-211).

Sonuç olarak tezhib ve hat açısından yazmayı 1580'ler ya da 1590'lara ve saray çevresine rahatlıkla oturtabiliriz. Belki de Gazanfer Ağa *Kelile ve Dimne* 'yi aynı *Nusretnâme* gibi padişaha sunmak üzere, ya da *Baharistan* gibi kendi koleksiyonu için ısmarlamıştır. Basit bir dille anlatılmış eğlenceli hikâyeler hem III. Murad'ın hem de III. Mehmed'in sarayında çok seviliyordu (Fetvacı 2013, 43-48, 243-253). Gazanfer Ağa'nın önyak olduğu tercüme projeleri göz önünde bulundurulunca, bir de söz konusu yazmanın yine Gazanfer'in padişaha sunulmasına aracı olduğu diğer bir proje olan *Nusretnâme* ile benzerliği düşünüldüğünde, haminin Gazanfer Ağa olması olasılığı çok yüksektir.

3. Resim Üslubu

Londra'daki *Kelile ve Dimne* ile günümüze ulaşmış olan *Hümayunnâme*'nin dört tane resimli nüshası arasında önemli görsel farklar vardır. *Parladır*'ın analizine göre bu dört resimli nüsha Kahire, Bağdat ve Şam gibi eyalet merkezlerinde hazırlanmış ve talik hatla yazılmıştır. Resimleri BL Or. 7354'tekilerden çok daha detaylı ve büyüktür. Londra'daki yazmanın büyük olasılıkla İstanbul'da hazırlandığını göz önünde bulundurursak, bu farklılıklar hiç de şaşırtıcı değildir.

Or. 7354'teki ilk resim "Destan-ı şir ve har ve rubah," yani "Aslan, Eşek ve Tilki'nin hikâyesi"ndendir (resim 1). Bu hikâyenin başlığı 5b'de verilir, ilgili resim ise 6b'dedir. Bundan önce varak 1b'de "Bâb-ı şeşom: der zagan ve buman" yani "Altıncı bölüm: Kargalar ve Baykuşlar" başlığı verilir ancak 1b'nin metni 2a'ya devam etmediğinden aradaki eksik sayfalarda bölüm başlığı olup olmadığı kesin değildir; "Bâb-ı şeşom: der zagan ve buman" başlığı da büyük olasılıkla olması gerektiği yerde değildir. Nasrullah'ın Farsça *Kelile ve Dimne*'sinde bu hikâye "Maymun ile Kaplumbağa" konulu kitabın beşinci bölümünün bir parçasıdır (Nasrullah 2019, s. 105-107). Kendi başına avlanamayacak kadar zayıf düşmüş aslana sunmak için bir eşek arayan tilki, çamaşırcının eşeğini kandırarak aslana gitmeye ikna

eder. Resmin arka planında tilki ile eşek konuşurken görülür. Ön tarafta ise çamaşır yıkayan bir kadın resmedilmiştir. Hikâyede ne olduğunu anlamamız için gerekenler burada bize en az detayla aktarılmış, daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulmamıştır.

Bir sonraki resim ise varak 9b’dedir ve “Zahid ve Gelincik” hikâyesindendir (resim 2). Varak 8b’de “Bâb-ı heştom der zahid ve rasu” (Sekizinci Bölüm: Zahid ve Gelincik) yazısıyla hem bölüm hem hikâye başlığı verilir. Zahidin eşi yeni doğmuş bebeğini ilk defa evde bırakıp hamama gider. Zahid evde bebekle yalnız kalmışken padişah çağırdığı için saraya gitmek zorunda kalır. Evdeki bebeği arkadaşı gelinciğe teslim eder. Bu arada bebeğin beşiğine bir yılan girer, tam bebeği sokacakken gelincik yılanı öldürür. Zahid eve gelip de gelinciği kan içinde bulunca bebeğe saldırdı zannedip onu sopasıyla dövüp öldürür. Sonra içeri girip yılanı ve zarar görmemiş olan bebeği bulur ve çok pişman olur. Karısı eve gelip onu teselli eder (Nasrullah 2019, s. 111). Sayfanın ortasında, yerde ölü yatan gelinciği, sopasıyla zahidi ve beşiğin yanında oturan zahidin karısını görüyoruz. Bu sayede sonuç özetleniyor ve hangi hikâyenin resimlendirildiğini kolayca anlamamız sağlanıyor. Aynı diğer resimdeki gibi konu bize gayet ekonomik bir görsel ile aktarılıyor.

12b’deki “Bâb-ı nohhom: der gorbe ve muş ve rasu ve galevaç” (Dokuzuncu bölüm: kedi ve fare ve gelincik ve galevaç kuşu) başlığını takiben 13b’de ufak bir resim bize kedi ile fare (gorbe ve muş) hikâyesini gösterir (resim 3). Nasrullah’da bu hikâye yedinci bölümde yer alır, ancak gelincik (rasu) ve galevaç kuşundan Nasrullah hiç bahsetmez. Bir ağacın altında yuvası olan fare tüm korkusuna rağmen avcı tarafından tuzağa düşürülmüş kediye yardım eder. Resimde ise avcı, ağaç, tuzaktaki kedi ve yuvasından başını çıkaran fare görülür. Bu da ilk iki resim gibi hikâyenin en temel unsurlarını göstermenin ötesine geçmez. Son kısmın başlığı olan “Bâb-ı dehhom: der peser-i malik ve murg-u Kubbere benam” (Onuncu bölüm: Kralın Oğlu ve Kubbere Adlı Kuş) varak 17b’de verilir. Padişah ile Kubbere’nin dostluğunu anlatan bu hikâye, Nasrullah ve Ali Çelebi’nin kitaplarında sekizinci bölümdedir. Varak 19a’daki resimde (resim 4) selvi ağaçlarının önünde ve arkasında ayakta duran iki hizmetçi ile oturur pozisyonda bir padişah tipi görürüz. Bu resim hasar gördüğü için orijinal hâli hakkında yorum yapmak biraz güç. Kubbere adlı kuşu resmin bugünkü hâlinde göremiyoruz, ama zedeli ve boyası bulaşmış kısımlarda sanki silinmiş bir öge bulunuyor. Resmin konusu, etrafındaki metinden çok rahat anlaşılakta. Bu resimde de hemen ayrışan bir “padişah” tipi var (arkasındaki muhafızları padişahı tanımlayan birer öge gibi kabul ediyorum), ayrıca birkaç ağaç ve bahsi geçen silik öge (belki Kubbere olabilir) ötesinde hiçbir detay verilmemiş.

Londra’daki yazmanın resimleri çok basit ve ufakken *Nusretnâme* ve *Tarih-i Hind-i Garbi*’de sofistike kompozisyonlar ve detaylı resimler görürüz. Bu iki yazmada resim üslupları ve resimlerin tam sayfaya yayılmış olmaları benzeşir ama *Kelile ve Dimne*’de durum farklıdır. Öte yandan Londra yazması kimi açılardan *Nusretnâme*’nin bazı detaylarını anımsatır. Mesela Or. 7354 9b’deki resmin içindeki kurşun damın resmedilme tarzı, ya da duvarı oluşturan tuğlaların detayları hem *Nusretnâme*’deki hem de *Gencine-i Feth-i Gence*’deki detaylara benzer (resim 11, 12). Ayrıca *Nusretnâme* ve *Kelile ve Dimne*’deki padişah resimlerini (bkz. Resim 4 ve 13) karşılaştırdığımız zaman arkadaki altın fon, padişahın oturma tarzı ve selvi ağaçları da benzer unsurlar olarak ortaya çıkar.

Ancak Or. 7354 varak 6b ve 9b (resim 1 ve 2) deki kadın figürlerini kıyafet ve yüz hatları açısından karşılaştırdığımız zaman aralarında bir kalite farkı olduğu belli olur. Aynı

fark resimlerin genel hatları ve detaylarında da bellidir. Varak 9b ve 19a'daki resimler (resim 2 ve 4) Londra'daki diğer iki resimden daha detaylı ve sofistike olarak resimlenmiş olsa da, varak 6b ve 13a (resim 1 ve 3)'ün alt kısmındaki biktiller varak 9b'de pencerenin içinden görülen biktillerle aynı naif üslupta boyanmıştır. Ancak zemin tasviri açısından bu iki resim (resim 1 ve 3) 19a'daki sahneden farklıdır. Bu resimlerin hepsinin bir miktar elden geçtiğini, resim 2 ve 4'ün orijinal hallerine daha yakın olduklarını düşünüyorum. Resimlerin orijinal halleri ise yazmanın hat ve tezhib kalitesine daha uygundur.

4. Bilmecenin Diğer Parçaları

Londra'daki *Kelile ve Dimne*, yazmanın içindeki bir nota göre, British Library Koleksiyonu'na 1909 senesinde Edward J. W. Gibb tarafından hediye edilmiş. Bundan üç sene sonra 1912'de Victor Goloubew adlı koleksiyoner *Hümâyûnnâme*'den olduğu söylenen ve Londra'daki yazmanın resimlerine çok benzeyen beş tane ufak minyatürü Paris'te satın alıp, 1914'te de Boston Museum of Fine Arts'a satmış (bkz resim 14-23).¹ Or. 7354 ve Boston MFA'daki resimler Grube 1991'in kataloğunda geçer ama aralarında bir ilişki kurulmaz. Or. 7354'ü Nasrullah'ın bir tercümesi olarak kaydeden katalog, Boston'daki resimleri ise *Hümâyunnâme*'ye atfeder. Ben ise bu minyatürlerin de Londra'daki yazmaya ait olduklarını düşünüyorum. Boyut açısından bakarsak hepsi Or. 7354'teki resimler gibi sekiz santim genişliğindedir; yükseklikleri biraz daha az olup altı ile sekiz santim arasında değişirler. Üslup açısından bunlar Londra'dakilerden de mütevazî resimlerdir. Bu fark ağır rötuş görmüş olmalarının sonucudur. Boston'daki resimlerin arkalarında bulunan metne baktığımızda Londra'daki yazma ile benzerlikler daha açık belirli oluyor (bkz resim 14-23). Buradaki harekeli nesih hattı Londra yazmasının metnine neredeyse tıpatıp uyuyor. Ancak resimlerin arka tarafına yansıyan koyu renkler rötuş yaparken kullanılan boyanın belki de iyi kalite olmadığını, ve sayfaların arka taraflarını Londra'da olmayan bir ağırlıkla gölgelendirdiğini de ortaya koyuyor.

Boston'daki resimlerin konusuna baktığımızda daha fazla bilgi ediniyoruz. Aralarından bir resmin Nasrullah'ın *Kelile ve Dimne*'sinin birinci kısmındaki "Geveze Kaplumbağa" hikâyesini anlattığını kolayca tespit edebiliyoruz (resim 14-15). Bu resim ile TSMK H 359 numaralı ve Kahire'de yapılmış olan *Hümâyûnnâme*'deki "Geveze Kaplumbağa" resmi arasındaki yakınlık, Parlador'ın Boston'daki resimlerin Kahire'de yapılmış olabileceğini düşünmesine yol açmıştır (Parlador 2016, s. 38-39). Önerilen olasılığı tamamen göz ardı etmesek de kaplumbağalı bilindik sahnenin başka örneklerine baktığımızda benzer bir görsel kurgu ile karşılaşırız. Geveze Kaplumbağa hikâyesinin çoğu resminde kuşlar ve kaplumbağa aynı MFA'deki resimdeki gibi verilir: uçan iki kuşun gagalarıyla tuttuğu bir dal parçasına ağzıyla tutunmuş bir kaplumbağa havada uçarken tasvir edilmiştir. Ancak diğer örneklerde resmin alt tarafından hayretle yukarı bakıp gökyüzünü seyreden insanlar buradaki gibi binalar arasında değil de doğa içinde gösterilir. Parlador'ın tespit ettiği Kahire'de yapılmış *Hümâyunnâme*'deki resim dışında bir de Ağa Han Müzesi'ndeki *Envar-ı Süheyli*'de hayvanları hayretle seyreden insanlar binalar arasında gösterilir. Bu eser 1593'de büyük bir ihtimalle Kazvin'de yapılmıştır.²

¹ <https://collections.mfa.org/objects/13847/illustration-from-a-humayunnama-a-turkish-version-of-bidp?ctx=38d1beac-c5ae-47f8-a9f1-f327f89d7d60&idx=0>

² Aga Khan Museum, no AKM 289, fol. 89v. <https://collections.agakhanmuseum.org/collection/artifact/manuscript-of-the-lights-of-canopus-anvar-i-suhayli-akm289>

Parladır'ın makalelerinden bir diğer önemli nokta ise Boston'daki "Köpek ve Kemik" konulu resmin (resim. 16-17), daha doğrusu bu resmin ait olduğu hikâyenin, *Hümâyûnnâme*'de olmadığı bilgisidir. Parladır'ın tespitlerine göre başka *Kelile ve Dimne* tercümelerinde ise bu hikâye vardır, dolayısıyla kendisi Boston'daki resimlerin *Hümâyûnnâme*'den değil de *Kelile ve Dimne*'nin başka bir tercümesinden çıktığı sonucuna varmıştır (Parladır 2016, s. 46-47). Bu da benim Londra'daki yazmanın dili ile ilgili tespitlerimi doğrulayan bir veri. Eğer Boston'daki resimlerin Londra'daki sayfalarla aynı yazmadan çıktığı konusunda haklıysam, bunların *Hümâyûnnâme*'den değil, *Kelile ve Dimne*'nin başka bir tercümesinden olması gayet olasıdır. Hem edebi üslup hem de resim konusu açısından Londra'daki kısmi yazma *Hümâyûnnâme*'den ayrılır. Bir de resimli *Hümâyûnnâme*'lerin hepsinin İstanbul dışında yapılıp talik hatla yazıldığını de göz önünde bulundurursak incelediğimiz eserin onlardan farklı olması sürpriz olmasa gerek.

Kelile ve Dimne'deki "Köpek ve Kemik" konulu hikâye kitabın giriş bölümünde, Buzurjmihir'in Burzuyah'nın hayat hikâyesini anlattığı kısımdadır (Grube 1991, s. 152). Boston'daki diğer üç resim de bence *Kelile ve Dimne*'nin birinci bölümüne ait. Bunlardan biri karşılıklı konuşan iki kuşu gösterir (resim 18, 19) ve deniz kenarında yaşayan "Yağmur Kuşu"nun hikâyesindendir. "Yağmur Kuşu", "Geveze Kaplumbağa" hikâyesinin çerçeve hikâyesidir aslında. Hikâyeye göre yumurtalarını bırakmak için güvenli bir yer arayan dişi yağmur kuşuna eşi yumurtaları deniz kenarına bırakabileceğini söyler, ancak anne kuş bu fikri hiç beğenmez. İşte resim bu konuyu tartışan karşılıklı durmuş iki kuşu gösterir. Ayaklarının altında kara olmasına rağmen, resmin arka fonu mavi üzerine beyaz desenleriyle denizi tasvir eder. "Geveze Kaplumbağa" hikâyesi ise ana kuşun eşine anlattığı bir hikâyedir (resim 14). Boston'daki ikinci resim yağmur kuşlarının hikâyesinin bir sonraki kısmındandır (resim 20, 21). Deniz kabarıp da dalgalar yumurtaları aldıktan sonra baba yağmur kuşu kuşların kralı Simurg'dan yardım ister. Simurg da diğer kuşların huzurunda yardım etmeye karar verir. Boston'daki resimde aynı mavi-beyaz fonun önünde Simurg ve öteki kuşlar tasvir edilmiştir.

Boston'daki son resimde de ortağın aldatan tüccarın hikâyesi resmedilmiştir (res. 22, 23). Bu da *Kelile ve Dimne*'nin birinci bölümünün sonlarında geçen bir hikâyedir. Hikâyede iki ortak tüccar buldukları altının bir kısmını bir ağacın altına saklar. Ortaklardan biri ertesi gün gidip altını oradan çalar. Ancak birkaç gün sonra diğer ortağın paraya ihtiyacı olur ve gidip altını beraber çıkarmayı teklif eder. Tabii beraber gittiklerinde ağacın altından altın çıkmaz. Hırsız olan ortak diğerini kandırmak için onu suçlar, "sen çaldın altınları" diye üzerine saldırır. Anlaşmazlıklarını çözüme ulaştırmak için bir kadıya başvururlar. Kadı kanıt istediğinde, hırsız olan ortak "ağaç bizim için şahitlik yapabilir, ne de olsa altını onun yanına gömmüştük" der.

Bu fikre haliyle şaşırان kadı yine de ağaçla gidip konuşmayı kabul eder. Bu arada hırsız ortak babasını ağacın içine saklar ve kadı geldiği zaman şahitlik edip altını oğlunun değil diğer ortağın çaldığını söylemesini ister. Kadı ertesi gün ağaç ile konuşmaya gelip altınları kimin aldığını sorar. Ağaç diğer ortağın aldığını söyler. Konuşan bir ağaç ile karşı karşıya olduğu için şaşırان kadı gidip ağaca yakından bakınca ağacın içinde birinin saklandığını görür. İşte MFA'deki resim de tam bu anı gösterir. En solda bir ağaç, ağacın yanında iki ortak, biri mavi biri sarı giyinmiş, ortada ak sakallı büyükçe sarıklı bir kadı ve en sağda da

konuşan ağacı hayretle seyreden üç-dört seyirci vardır, ki bunlardan biri şaşkınlıktan parmağını ısırılmaktadır. Hem kadı hem ortaklar elleriyle ağaca işaret ederek hikâyede önemli bir yeri olduğunu gösterir.

Boston'daki bütün resimler kitabın ilk bölümündendir. Londra'daki yirmi yedi varaklık kısım ise kitabın son kısmından gelir. Peki, kitabın ortasındaki kısımlara ne olmuştur? Bilmecenin bu son kısmı bizi tekrar Paris'e, yani Boston'daki resimlerin satın alındığı şehre geri götürüyor. Francis Richard 2022'de yayınlanan bir makalesinde Paris'teki Oryantal Diller Okulu'nun (L'École des Langues orientales) kütüphanesinde (BULAC) bulunan ve *Kelile ve Dimne*'nin Osmanlıca çevirilerinin birinden çıkmış on dört sayfalık bir fragmanı tanıtır. Richard fragmanı aynı kitabın Paris'teki Bibliothèque Nationale de France'da bulunan otuz altı sayfalık bir başka kısmı ile ilişkilendirir (Richard 2022). Paris'teki bu iki yazma bildiğim başka hiç bir *Kelile ve Dimne* çalışmasında geçmez, Grube 1991'de de yoktur.

Paris'teki bu sayfalar Londra BL Or. 7354 ve Boston MFA'deki resimlerle aynı yazmadan çıkmış olmalıdır. Bunu söylememin birkaç nedeni var. Öncelikle, Paris'teki sayfalar tezhip ve hat açısından Londra'daki yazmayla birebir uyuyor (bkz BULAC 205 resim 24-27 ve BNF suppl Turc 1243 resim 28-32). Aynı harekeli nesih, aynı zereşanlı yazı zemini ve sayfa kenarlarında aynı üç tezhip modeli bu fragmanları birleştirmekte. İkinci olarak sayfa boyutları (BNF Suppl. Turc 25 x 16.5 cm; BULAC 205 25 x 15.7 cm) Londra'daki fragmanla neredeyse aynı. Hem üç fragmanın yazıları hem de Boston'daki resimlerin arkasında yazılı kısımlar 8 cm genişliğinde olduğundan resimler de 8 cm genişliğinde. En önemli noktalardan biri de Paris'teki resimlerin konusudur. BULAC'taki resimlerin konusunu makalesinde belirten Richard, *Kelile ve Dimne*'nin hangi bölümlerinden geldiklerini belirtmemiştir. Resimlere bu gözle baktığımızda, dördü de *Kelile ve Dimne*'nin ilk iki kısmından çıkmıştır. BNF'deki bölüm başlıkları ise şöyledir: Yaprak 8b'de "Bâb-ı çaharom: der rastı kerden-i şir ba Dimne ve helak kerden-i Dimne-ra" (Aslanın Dimne'yi Öldürmesi); yaprak 25a'da "Bâb-ı pencom: Der zag ve muş ve kebuter ve seng puşt ve ahu (Karga ve Fare ve Güvercin ve Kaplumbağa ve Ceylan). Buradaki sayfalar Richard'ın da belirttiği gibi yazmanın üç, dört ve beşinci bölümlerindendir. ³Ancak Nasrullah Münşî'nin eserinde bunlar ikinci ve üçüncü bölümlerdir. Aynı Londra'daki yazma gibi Paris BNF'deki yazmanın da bölüm numaraları Nasrullah Münşî'nin *Kelile ve Dimne*'sinden farklıdır.

Resimleri üslup açısından Londra'daki sayfalarla karşılaştıracak olursak da, BNF suppl. Turc 1243 18a (resim 28) ve BL or. 7354 yaprak 9b (resim 2) resimlerinin arka planındaki duvar süslemelerinin aynı desenlerle, aynı şekilde yapıldığını görürüz. BULAC 205 6b (resim 24) ile BL Or. 7354 9b (resim 2) karşılaştırdığımız zaman ise hem kadın figürlerinin kıyafet ve yüz hatları, hem mimari öğelerin bir kısmı, hem de kompozisyon açısından çok benzediklerini görürüz. Dahası, iki resimde de pencere içini dolduran bitkiler aynı üslupla boyanmıştır. Bu naif bitkiler, BL Or. 7354 13a'da da bulunur. Benzer şekilde, BULAC 205 varak 7a'daki ağaçlar BL Or. 7354'teki ağaçlardan farklı olsa da zemin tasvirleri aynı şekilde yapılmıştır.

Her ne kadar bazı resimler ağır rötuş görmüş olsa da, dört koleksiyondaki sayfaların aynı yazmadan çıktığına şüphe yoktur. Bir olasılık yazmada birden fazla ressamın çalışmış olmasıdır. Diğer olasılık ise (ki daha kuvvetli olduğunu düşünüyorum), bozulan resimlerin

³ BULAC 205 ve BNF suppl turc 1243 bu kütüphanelerin dijital kataloglarında tarif edilmiştir. Bkz: <https://calames.abes.fr/pub/#details?id=Calames-2016317113409281> ve <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc34689v>

daha geç bir dönemde daha acemice tamir edilmiş olmasıdır. Resimleri Nasrullah Münşî'nin metnine göre sıralayacak olursak önce BULAC sayfaları, Boston MFA resimleri, sonra tekrar BULAC'tan bir kısım, BNF'deki kısım ve en sonda Londra'daki kısımlar gelir.

Yani şöyle bir tablo ortaya çıkar:

Giriş:

Boston Museum of Fine Arts 14.557: Köpek ve Kemik (resim 16-17)

Bölüm 1: Aslan ve Boğa

BULAC Turc 205, yaprak 8a: Maymun ve Marangozun kerestesi (resim 26)

BULAC Turc 205 yaprak 11b: Kelile ve Dimne konuşuyor (resim 27)

BULAC Turc 205 yaprak 7a: Tilki ve Davul (resim 25)

Boston MFA 14.554: Geveze Kaplumbağa (resim 14, 15)

Boston MFA 14.558: Yağmur Kuşları (resim 18, 19)

Boston MFA 14.555: Simurg ve diğer kuşlar (resim 20, 21)

Boston MFA 14.556: Ağacın Şahitliği (resim 22, 23)

Bölüm 2: Dimne'nin Yargılanması

BULAC turc 205 yaprak 6b: Sanatçı ve Aldatan Karısı (resim 24)

BNF suppl. turc 1243 yaprak 18a: Cahil Hekim ve Sultanın Kızı (resim 28)

BNF suppl. turc 1243 yaprak 22b: Düzenbaz Kuşçu ve Yalancı Papağan (resim 29)

Bölüm 3: Gerçek Dostluğun Faydaları

BNF suppl. turc 1243 yaprak 26b: Avcının Ağına Takılan Güvercinler (resim 30)

BNF suppl. turc 1243 yaprak 29b: Karga ve Fare (resim 31)

BNF suppl. turc 1243 yaprak 33a: Yay Kirişi Yiyerek Ölen Obur Kurt (resim 32)

Bölüm 5: Maymun ve Kaplumbağa

BL Or. 7354 yaprak 6b: Çamaşırcının Eşeği ve Tilki (resim 1)

Bölüm 6: Zahit ve Gelincik

BL Or. 7354 yaprak 9b: Zahit, karısı ve gelincik (resim 2)

Bölüm 7: Kedi ve Fare

BL Or. 7354 yaprak 13a: Kedi ve Fare (resim 3)

Bölüm 8: Kral ve Kuş Finza (BL bölüm başlığı buna 10. Bölüm diyor)

BL Or. 7354 yaprak 19a: Padişah (ve belki de Kubbere isimli kuş) (resim 4)

Richard BULAC'daki sayfaların on dokuzuncu yüzyılda BULAC koleksiyonuna dahil olduğunu yazar. Başlarında Türkçe dil bilgisi ile ilgili notlar bulunan birkaç sayfa Fransızca el yazısı da bulunur. Büyük olasılıkla, Osmanlıca öğrenmeye çalışan Oryantal Diller Enstitüsü öğrencisi bir okura aittir bu notlar (Richard 2022, s. 361).

Paris, Boston ve Londra'daki ipuçlarını bir araya getirdiğimizde on dokuzuncu yüzyılda *Kelile ve Dimne* konulu resimli bir yazmanın zarar görmüş sayfalarının ayrılıp, bir kısmından resimlerin kesip kurtarıldığını ve yazmanın Paris, Londra ve Boston'daki dört koleksiyona dağıtıldığını anlıyoruz. Londra, Boston ve BNF'deki satın alma ya da bahşedilme tarihleri de bu hikâyeyi doğruluyor. 1906-1912 seneleri arasında elinizdeki makalede incelenen eserin parçaları ilgili müze koleksiyonlarına dahil olmuştur.

Bu dört koleksiyondaki fragmanlardan elimizde on sekiz tane resim bulunuyor. Parla-

dır'ın incelediği resimli *Hümâyûnnâme*'lerde ise resim sayısı çok daha yüksektir: TSMK H 359'da 30, BL Add. 15153'de 165, TSMK R 843'te 87 resim bulunur. Bir tek 10 minyatürle TSMK H. 357 bu makalede incelenen *Kelile ve Dimne*'den daha az resimlidir (Parladır 2016, 43-47). Boston'daki kuş resimleri daha nadir görülen konular olmalarına rağmen, elimizdeki *Kelile ve Dimne* resimleri konu açısından bildiğimiz *Hümâyûnnâme* nüshalarından ya da Farsça *Kelile ve Dimne*'lerden çok da farklı değildir.

5. Sonuç

Richard makalesinde Paris'teki fragmanları resim üslûbu açısından 1580 ve 1590'larda yapılmış sultânî yazmalara benzetip, bir de değişik ama aynı derecede önemli noktaya değinmiştir. BULAC 205 numaralı yazmadaki "Tilki ve Davul" resminin İstanbul TSMK'de Revan 1022 numaraya kayıtlı Timurlu hami ve şehzade Baysunghur için 1429'da yapılmış *Kelile ve Dimne*'deki "Tilki ve Davul" resmine kompozisyon açısından ne kadar benzediğinden bahseder (Richard 2022, s. 361). Burada parçalarını incelediğimiz *Kelile ve Dimne* acaba R 1022'ye bakarak, hatta belki onun metnini tercüme ederek yapılmış olabilir mi? Bu hipotez ne kadar çekici olursa olsun, tartarken R 1022'deki "Geveze Kaplumbağa" ve "Ağacın şahitliği" resimleri bizim incelediğimiz kompozisyonlardan epeyce farklı olduğunu da belirtmek gerekir, bu da böyle bir ilişkiyi daha az olası kılar. Tam cevabını bilemesek de yukarıdaki soruları akla getiren benzerlikler bize şunu gösteriyor: Yazmamız ilham kaynakları, görsel üslubu, edebi dili ve içeriği ile 16. yüzyıl sonu Osmanlı saray çevresinin ilgi ve beğenilerini yansıtmaktadır. Yetenekli tezhib ustaları tarafından zengin bir şekilde süslenmiş, resimleri de saray koleksiyonlarındaki yazmaları görme şansına erişmiş bir nakkaş tarafından yapılmıştır. Yıllar sonra zedelenmiş olduğu için parçalanarak Avrupa'da koleksiyonerlere satılan eser halen hat ve tezhibinin güzelliğiyle okuyucuları etkilemekte, ayrıca *Kelile ve Dimne*'nin hem Osmanlı İmparatorluğunda hem de Avrupa'daki popülerliğine şahitlik etmektedir.

KAYNAKÇA

Ali Çelebi (2017). T. Bülbul (haz., Filibeli Alâaddîn Ali Çelebi), *Hümâyûn-nâme*, İnceleme-Metin. Ankara: TÜBA.

Bağcı, S., Çağman, F., Renda, G., ve Tanındı, Z. (2006). *Osmanlı Resim Sanatı*. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Bobovi, A. (1985). “Description du Serail du Grand Seigneur par M. Girardin, ambassadeur de France à la Porte”, Bibliothèque Nationale, Paris Fr. nouv. mss. 4997, trans. C. G. Fisher and A. Fisher, “Topkapı Sarayı in the Mid-Seventeenth Century: Bobovi’s Description,” *Archivum Ottomanicum* 10: 5–81.

Cooperson, M. (2005) *Ibn al-Muqaffa*. M. Cooperson ve S. Toorawa (ed.), Arabic Literary Culture, 500–925 içinde (ss 150–163). Detroit: Thomson Gale.

Fetvacı, E. (2013). *Picturing History at the Ottoman Court*. Bloomington, IN: Indiana University Press.

Fleischer, C. (1986). *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Grube, E., ed. (1991). *A Mirror for Princes from India: Illustrated Versions of the Kalila and Dimnah*, Anvar-i Suhayli, Iyar-i Danish, and Humayun Nameh. Marg Yayınları, Bombay, Hindistan.

Howard, D. (2007). “Genre and Myth in the Ottoman ‘Advice for Kings’ literature”. V. H. Aksan ve Daniel Goffman, ed, *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* içinde (s. 137-166). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Keegan, M. L., (2021). “‘Elsewhere lies its meaning’: the vagaries of Kalīla and Dimna’s Reception”. *Poetica* 52:13-40

Keegan, M. L., ve Gruendler, B., (2023). “Before and after Ibn al-Muqaffa”: Introduction to the Special Issue on (Un)declared Co-Authorship in the Kalīla and Dimna Textual Tradition. *Journal of Abbasid Studies*, 9, 1-7. <https://doi.org/10.1163/22142371-00802010>;

Nasrullah Munshi (2019) *Kalila and Dimna*, Farsçadan tercüme eden Wheeler Thackston. Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis, IN ve Cambridge, Mass..

Parladır, Ş. (2016). “Ali Çelebi’nin Hümâyûnnâmesi ve Resimli Nüshaları”. *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi* (14): 27-55.

Richard, F. (2022). “Une version illustrée de Kalila wa-Dimna en Turc Ottoman”. (Eloïse Brac de la Perrière, Aïda el Khiari and Annie Vernay-Nouri, ed.), *Les périple de Kalila et Dimna: Itinéraires de Fables Dans les Arts et la Littérature du Monde Islamique* içinde (s. 357-371). Brill: Leiden.

Riedel, D. (2010) “Kalila and Demna i. Redactions and Circulation”. *Encyclopaedia Iranica* Online (Cilt XV, Fas. 4, ss. 386-395)

Sohrweide, H. (1981). “Das Enis el-Qulûb, Ein verschollenes Werk des Historikers Muṣṭafâ ‘Âli”. *VIII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara, 11-15 Ekim 1976). Kongreye Sunulan Bildiriler, 3. Cilt içinde (II: 983-991). Ankara.

Thackston, W. (2019). “Introduction. Nasrullah Munshi, *Kalila and Dimna*”, *Translated from the Persian by Wheeler Thackston* içinde (ss. ix-xxi). Indianapolis, IN ve Cambridge, Mass.: Hackett Publishing Company, Inc.

GÖRSEL LİSTESİ

Resim 1 (sağda): “Çamaşırcının Eşği ve Tilki,” *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 26 x 16 cm. British Library, Or. 7354 yaprak 6b.

Resim 2 (solda): “Zahit, Karısı ve Gelincik,” *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 26 x 16 British Library, Or. 7354 yaprak 9b.

Resim 3: “Kedi ve Fare,” *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 26 x 16 cm. British Library, Or. 7354 yaprak 13a.

Resim 4: “Padişah (ve belki de Kubbere isimli kuş),” *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 26 x 16 cm. British Library, Or. 7354 yaprak 19a.

Resim 5 (sol): *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 26 x 16 cm. British Library, Or. 7354, yaprak 2a.

Resim 6 (orta): *Nusretname*, İstanbul, 1584. 38.5 x 23 cm. Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı Topkapı Sarayı Tarihi Kütüphane Koleksiyonu, H 1365, yaprak 15a.

Resim 7 (sağ): *Tarih-i Hind-i garbi*, İstanbul, 1584. 31.5 x 18.5 cm. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazıt Umumi Koleksiyonu 4969, yaprak 9a

Resim 8 (sol) : *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 26 x 16 cm. British Library, Or. 7354, yaprak 2b.

Resim 9 (orta): *Nusretname*, İstanbul, 1584. Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı Topkapı Sarayı Tarihi Kütüphane Koleksiyonu, H 1365 yaprak 98a.

Resim 10 (sağ): *Tarih-i Hind-i garbi*, İstanbul, 1584. 31.5 x 18.5 cm. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazıt Umumi Koleksiyonu 4969, yaprak 61b.

Resim 11 (sağ): “Lala Mustafa Paşa III. Murad Huzurunda,” *Nusretnâme*, İstanbul, 1584. 38.5 x 23 cm. Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı Topkapı Sarayı Tarihi Kütüphane Koleksiyonu, H 1365, yaprak 32b detay.

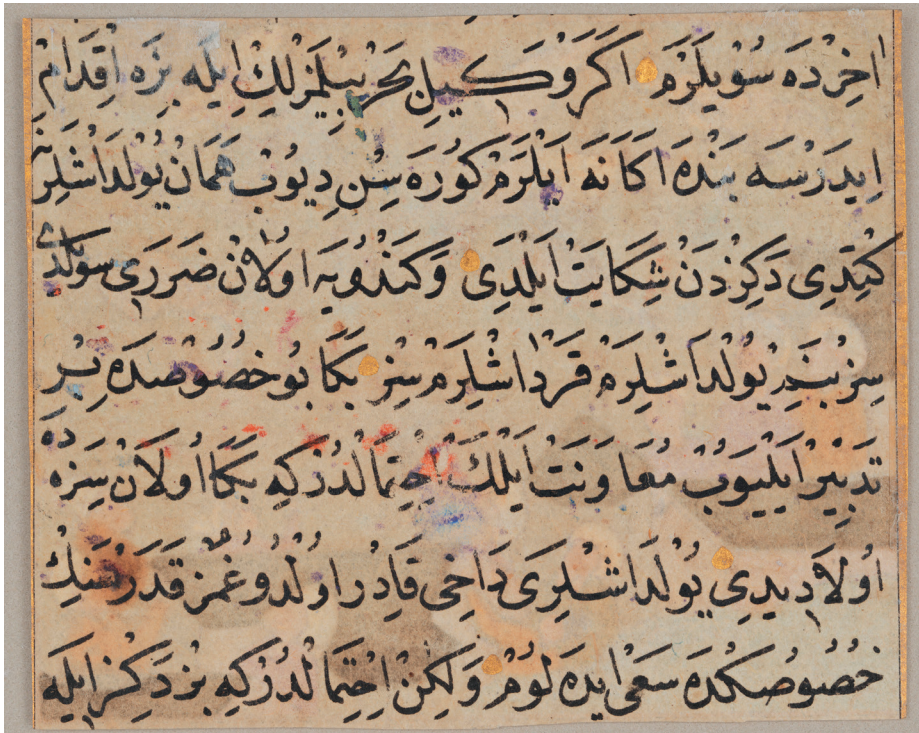
Resim 12 (sol): “Guri Kalesi’nde Cuma Namazı,” *Gencine-i Feth-i Gence*, İstanbul 1590. 17.5 x 30.2 cm. Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı Topkapı Sarayı Tarihi Kütüphane Koleksiyonu, R. 1296, yaprak 30a.

Resim 13: “Sultan III. Murad,” *Nusretname*, İstanbul, 1584. Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı Topkapı Sarayı Tarihi Kütüphane Koleksiyonu, H 1365, yaprak 186b-187a.

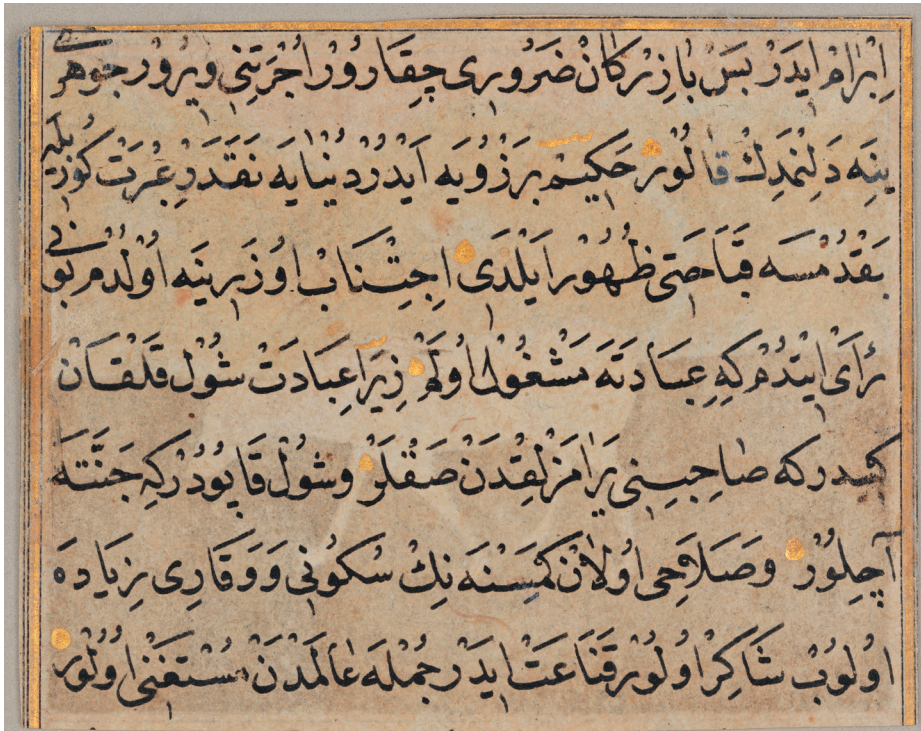
Resim 14: “Geveze Kaplumbağa,” *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 6.3 × 7.9 cm Museum of Fine Arts, Boston, 14.554. Museum purchase with funds from the Francis Bartlett Donation of 1912 and by contribution. Photograph © 2026 Museum of Fine Arts, Boston.

Resim 15: “Geveze Kaplumbağa” arkasındaki metin, *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 6.3 × 7.9 cm. Museum of Fine Arts, Boston, 14.554. Museum purchase with funds from the Francis Bartlett Donation of 1912 and by contribution. Photograph © 2026 Museum of Fine Arts, Boston.

Resim 16: “Köpek ve Kemik,” *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 6.4 x 8.1 cm. Museum of Fine Arts, Boston, 14.557. Museum purchase with funds from the Francis Bartlett Donation of 1912 and by contribution. Photograph © 2026 Museum of Fine Arts, Boston.

Resim 17: “Köpek ve Kemik” arkasındaki metin, *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 6.4 x 8.1 cm. Museum of Fine Arts, Boston, 14.557. Museum purchase with funds from the Francis Bartlett Donation of 1912 and by contribution. Photograph © 2026 Museum of Fine Arts, Boston.

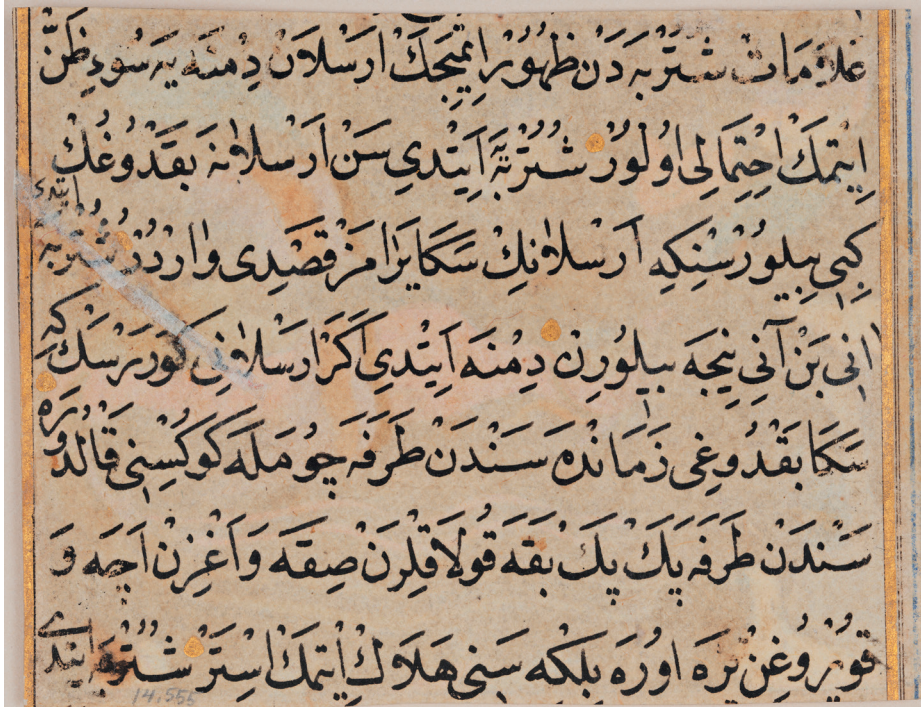
Resim 18: “Yağmur Kuşları,” *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 7 x 8.6 cm. Museum of Fine Arts, Boston, 14.558. Museum purchase with funds from the Francis Bartlett Donation of 1912 and by contribution. Photograph © 2026 Museum of Fine Arts, Boston.

Resim 19: “Yağmur Kuşları” arkasındaki metin, *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 7 x 8.6 cm. Museum of Fine Arts, Boston, 14.558. Museum purchase with funds from the Francis Bartlett Donation of 1912 and by contribution. Photograph © 2026 Museum of Fine Arts, Boston.

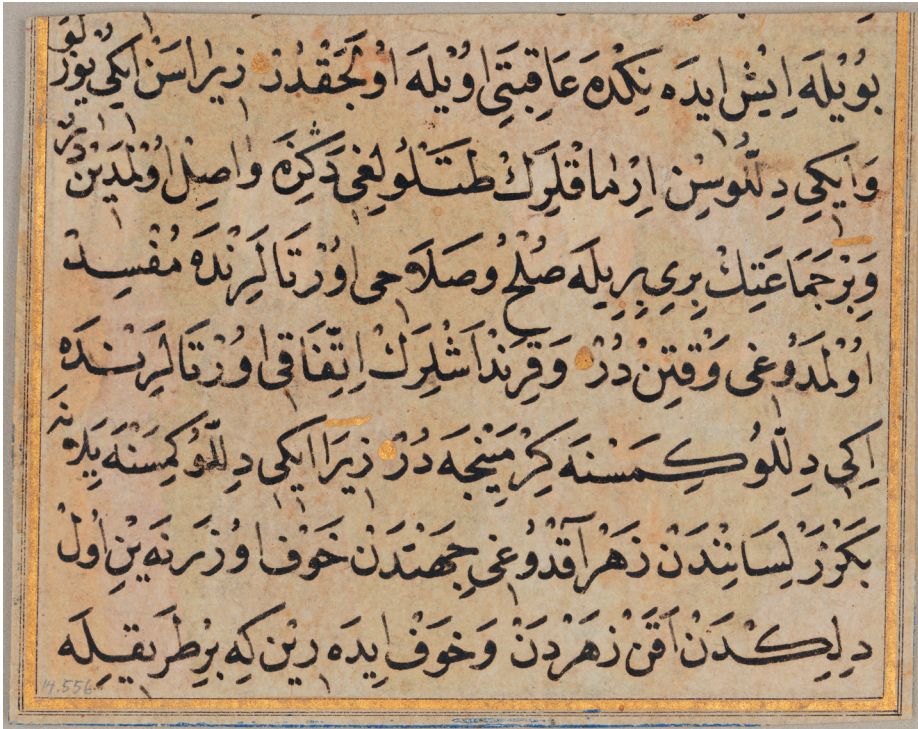
Resim 20: “Simurg ve Diğer Kuşlar,” *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 6.3 x 8.3 cm. Museum of Fine Arts, Boston, 14.555. Museum purchase with funds from the Francis Bartlett Donation of 1912 and by contribution. Photograph © 2026 Museum of Fine Arts, Boston.

Resim 21: “Simurg ve Diğer Kuşlar” arkasındaki metin. *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 6.3 x 8.3 cm. Museum of Fine Arts, Boston, 14.555. Museum purchase with funds from the Francis Bartlett Donation of 1912 and by contribution. Photograph © 2026 Museum of Fine Arts, Boston.

Resim 22: “Ağacın Şahitliği,” *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 6.6 x 8.3 cm. Museum of Fine Arts, Boston, 14.556. Museum purchase with funds from the Francis Bartlett Donation of 1912 and by contribution. Photograph © 2026 Museum of Fine Arts, Boston.

Resim 23: “Ağacın Şahitliği” arkasındaki metin. *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 6.6 x 8.3 cm. Museum of Fine Arts, Boston, 14.556. Museum purchase with funds from the Francis Bartlett Donation of 1912 and by contribution. Photograph © 2026 Museum of Fine Arts, Boston.

Resim 24: “Sanatçı ve Aldatan Karısı,” *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 25 x 15.7 cm. Bibliothèque Universitaire des Langues et Civilisations, Turc 205, yaprak 6b.

Resim 25: “Tilki ve Davul,” *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 25 x 15.7 cm. Bibliothèque Universitaire des Langues et Civilisations, Turc 205, yaprak 7a.

Resim 26: “Maymun ve Marangozun Kerestesi,” *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 25 x 15.7 cm. Bibliothèque Universitaire des Langues et Civilisations, Turc 205, yaprak 8a.

Resim 27: “Kelile ve Dimne Konuşuyor,” *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 25 x 15.7 cm. Bibliothèque Universitaire des Langues et Civilisations, Turc 205, yaprak 11b.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits. Supplément turc 1243

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits. Supplément turc 1243

Resim 28: “Cahil Hekim ve Sultanın Kızı,” Kelile ve Dimne, İstanbul, 16. yy sonu. 25 x 16.5 cm. Bibliothèque Nationale de France suppl. turc 1243 yaprak 18a.

Resim 29: “Düzenbaz Kuşçu ve Yalancı Papağan,” Kelile ve Dimne, İstanbul, 16. yy sonu. 25 x 16.5 cm. Bibliothèque Nationale de France suppl. turc 1243 yaprak 22b.

Resim 30: “Avcının Ağına Takılan Güvercinler,” *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 25 x 16.5 cm. Bibliothèque Nationale de France suppl. turc 1243 yaprak 26b.

Resim 31: “Karga ve Fare,” *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 25 x 16.5 cm. Bibliothèque Nationale de France suppl. turc 1243 yaprak 29b.

Resim 32: “Yay Kirişi Yiyerek Ölen Obur Kurt,” *Kelile ve Dimne*, İstanbul, 16. yy sonu. 25 x 16.5 cm. Bibliothèque Nationale de France suppl. turc 1243 yaprak 33a.